

KS. KRZYSZTOF KAMIŃSKI

**FORMACJA KATECHETYCZNA
KAPŁANÓW DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ
W DRUGIEJ POŁOWIE XX WIEKU (od 1945 r.)**

Kościół zawsze stawiał sobie pytanie: jak skuteczniej ewangelizować i katechizować? Natarczywość tego pytania potęgowała się szczególnie wtedy, gdy szybciej i bardziej stanowczo zmieniały się uwarunkowania przepowiadania Bożego słowa, a w szczególności zmieniały się warunki katechizacji dzieci i młodzieży. Stąd wielka waga bezpośredniego i praktycznego przygotowania księży do zadań duszpasterskich. W ramach tych ostatnich zawsze mocno podkreślano potrzebę przygotowania do pracy wychowawczo-katechetycznej, której zdecydowana większość księży oddaje się, jeśli nie przez całe swoje życie kapłańskie, to przynajmniej czasowo¹.

Formacja katechetyczna kapłanów wrocławskich w drugiej połowie XX wieku prowadzona była poprzez wykłady, praktyki oraz kursy i konferencje.

1. Przedmioty pedagogiczno-katechetyczne w *ratio studiorum*

Po II wojnie światowej opracowaniem *ratio studiorum* dla polskich seminariów duchownych zajmowały się przede wszystkim coroczne zjazdy ich rektorów. W 1948 r. postanowiono wprowadzić w całości program nauczania zawarty w „*Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam Deus scientiarum Dominus*” z 1931 r.², według którego w grupie nauk pomocniczych miano wykładać między innymi: psychologię empiryczną, pedagogikę i katechetykę. Wymiar godzin w poszczególnych seminariach był różny. Do pewnego ujednoclenia zaczęto dążyć w latach pięćdziesiątych XX w. W projekcie przedstawionym w 1952 r. na psychologię filozoficzną i doświadczalną przewidywano 3 godziny wykładowe w tygodniu, a na katechetykę i pedagogikę 4 godziny, które należało poświęcić na przekazanie podstawowej wiedzy z psychologii wychowawczej, z pedagogiki,

dydaktyki i katechetyki. Projekt ten nie zadowalał jednak wszystkich i dlatego postanowiono, by traktować go jako ogólne zręby dla poszczególnych seminariów, które opracują sobie własne *ratio studiorum*³. Tak też w rzeczywistości było. Seminaria opracowywały własne plany zajęć dydaktycznych, w których na kształcenie pedagogiczno-katechetyczne kładzono większy lub mniejszy nacisk.

W seminarium duchownym we Włocławku w ramach kursu 5-letniego od roku akademickiego 1946/47 – po krótkim okresie dużej zmienności w *ratio studiorum* – ustalił się następujący wymiar godzin dla przedmiotów pedagogiczno-katechetycznych: pedagogika – 2 godziny tygodniowo, dydaktyka – 1 godz., katechetyka – 1 godz.; rozłożenie ich na poszczególne kursy zależało od możliwości organizacyjnych (czasem prowadzone były wykłady łączone dla dwóch kursów). Od roku akademickiego 1959/60 zwiększono o 1 godzinę wykłady katechetyki, która od tej pory była wykładana w wymiarze 2 godzin tygodniowo. Psychologia (w aspekcie filozoficznym i empirycznym) wykładana w wymiarze 4 godzin tygodniowo przez profesorów filozofii nie obejmowała zasadniczo treści przydatnych w pracy katechetycznej⁴.

W czasie trwania Soboru Watykańskiego II postanowiono znów ujednolicić *ratio studiorum* w seminariach duchownych, do czego w 1965 r. powołano specjalną komisję⁵. Coraz częściej uwzględniano obok kształcenia teoretycznego, potrzebę praktycznego przygotowania do pracy katechetycznej poprzez wprowadzenia ćwiczeń katechetycznych⁶.

Projekt nowego *ratio studiorum* został przedstawiony rektorom seminariów w 1967 r. W następnym roku Stolica Apostolska zatwierdziła na 6 lat nowe *ratio studiorum* i *ratio institutionis sacerdotalis* dla Polski. Postanowiono wprowadzić te dokumenty w życie od nowego roku akademickiego 1968/69 stopniowo, zaczynając od pierwszego roku studiów⁷. Na przedmioty kształcenia pedagogiczno-katechetycznego *ratio studiorum* z 1968 roku przewiduje 6 godzin tygodniowo: psychologia empiryczna – 1 godzina, pedagogika chrześcijańska – 2 godziny, katechetyka – 3 godziny⁸.

Ponieważ jednak *ratio studiorum* z 1968 roku było opracowywane przed ukazaniem się *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (1970) i Komisja Episkopatu do Spraw Seminariów Duchownych otrzymywała różne wnioski dotyczące jego modyfikacji, Komisja opracowała nowe *ratio institutionis sacerdotalis* (wraz z *ratio studiorum*) jeszcze przed upływem sześciu lat. To nowe zatwierdziła najpierw w dniu 4 maja 1971 r. Konferencja Episkopatu Polski⁹, a następnie rzymska Kongregacja Wychowania Katolickiego pismem z dnia 15 września 1971 roku¹⁰.

Nowe *ratio institutionis sacerdotalis* szło zasadniczo za wskazaniem poprzedniego. W porównaniu z nim uwypukliło jeszcze bardziej pastoralny charakter studiów seminaryjnych, ukazało rolę poszczególnych przedmiotów w tych studiach, w sposób bardziej konkretny ukazało możliwości praktycznego przygotowania pastoralnego w seminarium i wprowadziło po studiach seminaryjnych, jako obowiązujący, roczny diakonat, połączony z pracą duszpasterską na placówce, pod kierunkiem doświadczonych duszpasterzy¹¹.

Ratio institutionis sacerdotalis z roku 1971 było dokumentem zawierającym wiele udoskonaleń w stosunku do *ratio* z roku 1968, ale i pod jego adresem pojawiły się głosy krytyki. W związku z tym Komisja Episkopatu do spraw Seminariów Duchownych zebrała uwagi krytyczne i w roku 1975 dokonała tymczasowej modyfikacji układu przedmiotów kształcenia seminaryjnego. Między innymi dla psychologii przydzielono zamiast jednej – dwie godziny, a pedagogikę przesunięto z VI na III rok studiów. Te i inne modyfikacje znalazły się w dokumencie pt. „Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce” zaaprobowanym w 1977 roku przez Kongregację do spraw Wychowania Chrześcijańskiego na dalsze 6 lat¹².

Obok prac koordynujących poszczególne dyscypliny naukowe i ustalających nowe *ratio studiorum* szły prace modyfikujące programy tych dziedzin wiedzy i nadające im charakter bardziej pastoralny.

1.1. Psychologia

Psychologię jako odrębny przedmiot wprowadzono do programu nauczania w niektórych seminariach polskich już na początku XX wieku. W większości seminariów wykładano ją jednak w ramach filozofii, a nawet w tych, w których była osobnym przedmiotem nauczania, ujmowano ją w aspekcie filozoficznym¹³. Dlatego podczas odnowy soborowej *Vaticanium II*, w zakresie dyscyplin kształcenia pedagogiczno-katechetycznego alumnów, najwięcej dyskutowano nad programem psychologii.

W programie psychologii, na którą przeznaczono 2 godziny tygodniowo w ciągu roku, obok podstawowych zagadnień psychologii ogólnej, znalazło się miejsce na psychologię rozwojową oraz elementy psychologii wychowawczej i psychologii osobowości. Pod koniec zaś studiów seminaryjnych przewidywano zajęcia z psychologii pastoralnej.

W zakres psychologii duszpasterskiej miały wejść następujące zagadnienia: 1) osobowość w aspekcie duszpasterskim – czynniki i etapy rozwoju osobowości, dojrzałość osobowości, zdrowie psychiczne, czynniki zagrażające zdrowiu psychicznemu, zaburzenia funkcjonowania osobowości;

2) funkcjonowanie jednostki w grupie – psychologia kontaktów międzyosobowych, grupy duszpasterskie, podstawowe zagadnienia psychologii rodziny, wybrane zagadnienia patologii społecznej w aspekcie duszpasterskim itp.; 3) indywidualne i społeczne problemy religijności – rozwój religijności w człowieku, typologia religijności, przeżycia i przekonania religijne, wspólnotowy aspekt religijności oraz inne¹⁴.

1.2. Katechetyka

W 1965 r. (15 IX) przedstawiono wykładowcom pedagogiki i katechetyki projekt nowego programu katechetyki wykładanej w seminariach. Postanowili oni, w miarę swoich możliwości, wprowadzić omawiany program w życie już w rozpoczynającym się roku akademickim w formie eksperymentu.

Eksperymentalny program katechetyki dzielił ją na trzy zasadnicze części: katechetykę fundamentalną, katechetykę ogólną i katechetykę szczegółową. Katechetyka fundamentalna zawierać miała w sobie: wstęp do katechetyki, dzieje katechezy, teologię katechezy, podmiot katechizacji (Chrystus, katecheta, cały Kościół) i antropologię katechetyczną. W zakres katechetyki ogólnej miały wchodzić: kerygma jako treść katechezy, główne elementy treści kerygmatycznej (Biblia, Kościół, liturgia, życie chrześcijańskie), plan nauczania katechetycznego, ogólna metodyka i dydaktyka katechetyczna oraz zagadnienie metodycznych pomocy katechetycznych. Część trzecia – katechetyka szczegółowa – miała mówić o katechezie na poszczególnych stopniach rozwoju psychicznego, o inicjacji sakramentalno-liturgicznej, o zagadnieniach wybranych z duszpasterstwa katechetycznego oraz o katechizacji dzieci i młodzieży specjalnej troski¹⁵.

Program powyższy zaplanowany był na 45–60 godzin wykładowych i oczekiwał uzupełnień ze strony ćwiczeń katechetycznych. Odpowiednie rozplanowanie i metodyczna poprawność tych ostatnich były również przedmiotem szczególnej troski wykładowców katechetyki i były one omawiane na spotkaniach tychże wykładowców.

Program powyższy nie został w całości uznany przez Komisję opracowującą *ratio studiorum* w 1971 r. Podzieliła ona bowiem katechetykę na ogólną i szczegółową, trzymając się raczej ujęć tradycyjnych aniżeli nowych, prezentowanych przez teologów. Katechetyka ogólna, według tego *ratio studiorum*, miała umiejscowić katechetykę w systemie nauk teologicznych i pedagogicznych, miała zająć się osobowością katechety i psychologią katechizowanego ucznia oraz zasadami, metodami i organizacją procesu nauczania. Katechetyka szczegółowa zaś miała zajmować się nauczaniem

na poszczególnych poziomach rozwojowych ucznia i konkretnymi działaniami nauczania, tj. Biblią, historią Kościoła, liturgią itp.¹⁶

Ponieważ w 1971 r. Kongregacja do spraw Duchowieństwa wydała ogólną instrukcję katechetyczną (*Directorium catechisticum generale*)¹⁷, wykładowcy seminariów duchownych na spotkaniu w dniach 14–15 lutego 1974 r. omówili program katechetyki z punktu widzenia wytycznych Kongregacji¹⁸. Zwrócono zwłaszcza uwagę na potrzebę większego ubiblijowania programu, ściślejszego połączenia go z ogólnokościelnym ruchem odnowy katechetycznej, szczególnie w aspekcie eklezjalno-liturgicznym i na potrzebę głębszego nawiązywania do zmian zachodzących we współczesnym świecie¹⁹.

Grupa robocza powołana przez Komisję Episkopatu do spraw Seminariów Duchownych, uwzględniając powyższe postulaty, w 1976 roku opracowała nowy program katechetyki, który został zatwierdzony dla polskich seminariów duchownych w 1977 roku. Program ten obejmował siedem zasadniczych zagadnień: 1) wybrane zagadnienia z zakresu historii katechezy i katechetyki, 2) katechetyka fundamentalna, 3) treść katechezy (katechetyka materialna), 4) antropologia katechetyczna (uwarunkowania psychosocjologiczne katechezy), 5) metodyka katechetyczna (katechetyka formalna), 6) katecheza na różnych etapach rozwoju człowieka, 7) zagadnienia prawno-administracyjne katechizacji²⁰.

1.3. Pedagogika

Wytyczne nowego programu nauczania pedagogiki przedstawiono w 1967 r. Prof. S. Kunowski twierdził, że w zakres pedagogiki katolickiej wykładanej w seminariach duchownych powinny wchodzić trzy zasadnicze działy: pedagogika ogólna, pedagogika ściśle chrześcijańska i pedagogika pastoralna²¹.

Pedagogika ogólna powinna objąć wstęp do pedagogiki jako nauki, scharakteryzować wielkie współczesne systemy wychowania: chrześcijańskiego, liberalnego i socjalistycznego oraz omówić w ramach pedagogiki teoretycznej proces wszechstronnego rozwoju człowieka w trakcie wychowania.

Pedagogika chrześcijańska, zajmująca się procesem chrześcijańskiej *metanoi* ludzi współczesnych, ma w oparciu o wartości wychowawcze Ewangelii i doktrynę wychowawczą Kościoła ostatnich czasów dać praktyczne wskazania, dotyczące wychowania religijno-moralnego i przygotować alumnów od strony pedagogicznej do pełnienia funkcji katechetów (pedagogika katechetyczna).

Trzecią część pedagogiki seminaryjnej S. Kunowski nazywa pedagogiką pastoralną, która „obejmuje całą ludzką antropologiczną stronę wszelkiego działania duszpasterskiego w Kościele”. Ta, jako dyscyplina nowo tworząca się, przy obecnym modelu kształcenia seminaryjnego, zdaniem autora, powinna wejść raczej w zakres studium specjalistycznego na uniwersytecie czy fakultetach teologicznych²².

Program pedagogiki umieszczony w *Ratio institutionis sacerdotalis* z 1971 r. wyróżnia trzy działy zagadnień: pedagogikę ogólną, nauki pomocnicze pedagogiki i pedagogikę szczegółową, uwypuklające problemy wychowania umysłowego i moralnego. Głównym autorem tego programu był również prof. S. Kunowski i dlatego w dziale pedagogiki ogólnej i szczegółowej jest zasadniczo zgodny z programem pedagogiki ogólnej i chrześcijańskiej omówionym powyżej. W dziale nauk pomocniczych pedagogiki *Ratio institutionis sacerdotalis* poleca zajmować się podstawami biologicznymi rozwoju człowieka, psychologią rozwojową dzieci i młodzieży oraz pewnymi zagadnieniami z socjologii wychowania²³.

Program powyższy został zmodyfikowany i jako taki zatwierdzony do użytku w seminariach duchownych w 1977 roku. Dzieli się on na cztery zasadnicze części: 1) wprowadzenie do pedagogiki (pedagogika jako nauka o wychowaniu, główne kierunki pedagogiczne XX w., założenia pedagogiki chrześcijańskiej, teorie rozwoju człowieka, osobowość wychowawcy); 2) wychowanie i samowychowanie na poszczególnych etapach rozwoju człowieka; 3) wybrane zagadnienia z zakresu dydaktyki ogólnej (proces uczenia się, zasady i metody nauczania, środki dydaktyczne); 4) wybrane zagadnienia wychowania we współczesnej rodzinie²⁴.

Uwzględniając powyższe racje i dokumenty w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w roku akademickim 1968/69 zlikwidowano wykłady dydaktyki, a na jej miejsce wprowadzono trzecią godzinę pedagogiki. Natomiast w roku 1970/71 zamiast trzeciej godziny pedagogiki wprowadzono trzecią godzinę katechetyki. Odtąd w planie nauk figurowały: pedagogika – 2 godziny i katechetyka – 3 godziny. W roku akademickim 1974/75 dodano jeszcze jedną godzinę katechetyki i odtąd aż do końca XX wieku uczono jej w wymiarze 4 godzin tygodniowo (na kursie III – 2 godziny, na kursie IV – 1 godz. i na kursie VI – 1 godz.)²⁵.

W ostatnim ustalonym w XX wieku *ratio studiorum* z 1999 r. wyróżniono grupę przedmiotów psychologiczno-pedagogiczno-katechetycznych, do której zaliczono: psychologię – 112 godzin wykładowych (56 godzin wykładowych na kursie I, 28 godzin na kursie II i 28 godzin na kursie VI), pedagogikę z dydaktyką – 56 godzin (na kursie III) i katechetykę – 140 go-

dzin (28 godzin na kursie I, 56 godzin na kursie V i 56 godzin na kursie VI), podając zarazem wykaz tematów, które należy omówić w ramach tych wykładów²⁶.

2. Nauczanie pedagogiczno-katechetyczne

W okresie powojennym klerycy wrocławskiego seminarium przerabiali 5-letni program studiów: 2 lata filozofii i 3 lata teologii, a od 1959 roku powrócono do przedwojennego 6-letniego cyklu studiów: 2 lata filozofii i 4 lata teologii²⁷. Umiejętności pedagogiczno-katechetyczne były kształtowane u przyszłych duszpasterzy na wykładach i ćwiczeniach z katechetyki oraz na innych przedmiotach, takich jak: pedagogika, dydaktyka, psychologia, biblistyka, które spełniały rolę pomocniczą i uzupełniającą w relacji do katechetyki. Ponadto, niektórzy księża dodatkowo kierowani byli na specjalistyczne studia katechetyczne na innych uczelniach w Polsce (m.in. na Katolicki Uniwersytet Lubelski i Akademię Teologii Katolickiej w Warszawie)²⁸.

Kapłani pracujący w diecezji wrocławskiej zdobywali formację katechetyczną w swoim seminarium duchownym, gdzie katechetyka jako przedmiot wiedzy teologicznej był i jest od wielu lat realizowany dwuwymiarowo, tzn. na płaszczyźnie teorii i praktyki. Wysoki poziom prowadzenia tegoż przedmiotu w seminarium wiąże się z dużymi osiągnięciami i uzdolnieniami pedagogicznymi wykładowców prowadzących zajęcia zarówno z zakresu pedagogiki, jak i katechetyki.

W okresie powojennym zajęcia z katechetyki prowadzili następujący profesorowie: ks. Władysław Mirski w latach 1945–1946, ks. Piotr Tomaszewski²⁹ w latach 1946–1966, ks. Marian Mielczarek w latach 1967–1969, ks. Jerzy Bagrowicz³⁰ w latach 1969–1994 (zastępczo w roku 1972/73 nauczał ks. Leonard Karolewski, a w roku 1991/92 ks. Paweł Kacprzak), a od 1994 r. ks. Kazimierz Skoczylas³¹. Specjalistyczne studia z zakresu katechetyki odbyli: ks. J. Bagrowicz na Wydziale Teologicznym w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1965–1969, ks. Leonard Karolewski na Akademii Teologii Katolickiej w latach 1954–1957, ks. Paweł Kacprzak na KUL w latach 1982–1984, ks. Kazimierz Skoczylas na KUL w latach 1989–1994 (ponadto z pedagogiki w latach 1987–1990)³².

Pierwszy długoletni (19 lat) wykładowca katechetyki, uczący jednocześnie pedagogiki i dydaktyki, ks. Piotr Tomaszewski, nie był specjalistą w zakresie katechetyki, a nawet nie posiadał specjalnych, poza seminaryjnymi, studiów teologicznych (specjalizował się w zakresie filologii polskiej). Jednak wrodzone zdolności pedagogiczne oraz doświadczenia

z praktycznej działalności wychowawczej na różnych stanowiskach pozwoliły mu skutecznie kierować przygotowaniem pedagogiczno-katechetycznym alumnów wrocławskich³³. Wydaje się, że bardziej zwracał uwagę na wykłady z pedagogiki i dydaktyki, o czym zdają się sugerować pozostałe po nim w zbiorach biblioteki seminaryjnej maszynopisowe skrypty do tych wykładów³⁴, niż na wykłady katechetyki.

Katechetykę wykładał z rękopiśmiennych notatek, opartych zapewne najpierw na dotychczasowych polskich podręcznikach do katechetyki, np. W. Kosińskiego *Metodyka nauczania religii, czyli katechetyka* (Radom 1931), Z. Bielawskiego *Pedagogika religijno-moralna (katechetyka)* – Lwów 1934, J. Łapota *Katechetyka* (Kielce 1947), a być może także na dostępnych mu opracowaniach obcych. Po ukazaniu się podręcznika autorstwa J. Dajczaka (*Katechetyka*, Warszawa 1956) stał się on podstawą jego wykładów.

W nauczaniu religii zalecał stosowanie zasad pedagogiki herbartowskiej, opartej na tzw. stopniach formalnych nauczania: 1) przygotowanie, 2) podanie nowego materiału, 3) powiązanie nowych wiadomości z dotychczasowymi, 4) usystematyzowanie całości, 5) zastosowanie zdobytej wiedzy. Sięgał też do dorobku rozwijającej się w ambitniejszych ośrodkach dydaktyki ogólnej, zwracając uwagę na pogładowość w nauczaniu i realizację celu wychowawczego nauczania, a także zdobył metody monachijsko-wiedeńskiej nauczania religijnego i osiągnięć szkoły pracy wzorowanej na szkolnictwie anglosaskim³⁵.

Jego osobistym wkładem do formacji katechetycznej było wdrażanie alumnów do pracy duszpasterskiej wśród głuchoniemych, w tym także prowadzenia dla nich specjalnych katechez i opracowywania ich konseptów³⁶.

Rozwój nauczania katechetyki i pedagogiki w seminarium wrocławskim nastąpił dzięki fachowemu przygotowaniu i osobistemu zaangażowaniu ks. prof. dr. hab. Jerzego Bagrowicza. Od samego początku jako wykładowca i wychowawca przyszłych kapłanów ks. Bagrowicz wprowadzał nowoczesne metody pedagogiczne w kształceniu kleryków, zorganizował pracownię katechetyczną, która służyła pomocą alumnom w przygotowaniu i praktycznym prowadzeniu lekcji religii. Ks. Bagrowicz angażował studentów do wykonywania własnych pomocy katechetycznych, opracowywania scenariuszy zajęć dydaktycznych. Pedagogikę na roku III wykładał prawdopodobnie w oparciu o podręcznik pod red. Marii Żebrowskiej *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży* (Warszawa 1980). Natomiast w wykładach katechetyki (na łączonych kursach czwartym i piątym) pro-

pagował odnowę materialno-kerymatyczną w katechezie. Był to model katechezy i katechetyki bazującej na teologii przepowiadania, powrocie do misyjnego i kerymatycznego nurtu katechezy wczesnochrześcijańskiej. Nauczał na podstawie podręcznika autorstwa swego mistrza ks. Franciszka Blachnickiego *Katechetyka fundamentalna* (Lublin 1970), będącego pierwszym podręcznikiem o podstawach katechezy pisany w nurcie odnowy kerymatycznej i dorobku teologii posoborowej.

Zalecał także opracowywane w tym nurcie podręczniki dla uczniów pod red. ks. Edwarda Materskiego, a także nieco ambitniejsze w formie podręczniki dla ucznia i katechety (*Bóg z nami* i *Katechizmu religii katolickiej*) opracowane i wydawane w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku przez zespół (ks. Bagrowicz był członkiem tego zespołu) pod redakcją jezuitę ks. Jana Charytańskiego, bazujące na dorobku tej odnowy, a zwłaszcza na dokumentach Soboru Watykańskiego II. Pod koniec XX wieku włączył się w próby konstruowania katechezy i katechetyki integralnej, tzn. korzystającej z dorobku poprzednich nurtów katechetycznych (ks. M. Majewski, ks. R. Murawski i inni)³⁷.

Główne nurty poszukiwań badawczych księdza Bagrowicza koncentrują się wokół pedagogiki religii i katechetyki i można w nich wyliczyć kilka obszarów. 1) Ks. prof. J. Bagrowicz od początku swej pracy naukowej poszukuje podstaw edukacji religijnej. Są to podstawy antropologiczne i teologiczne wychowania. 2) Kolejnym polem poszukiwań badawczych, będącym kontynuacją pierwszego, jest znaczenie inicjacyjno-katechumenalnego kształtu edukacji jako szczególnie istotnego i przyszłościowego spojrzenia na istotę wychowania. 3) W tym nurcie mieści się także problematyka uwarunkowań procesu wychowania religijnego. 4) Ważnym i nowym tematem badawczym jest podjęcie przez ks. J. Bagrowicza studiów nad biblijnymi podstawami wychowania. 5) Dostrzegalnym rysem pracy naukowo-dydaktycznej, publicystycznej oraz wychowawczej księdza profesora jest problematyka dialogu religijnego, szczególnie chrześcijańsko-żydowskiego, jak również dialogu między myślą i refleksją teologiczną a kulturą humanistyczną³⁸.

W roku akademickim 1993/94 seminarium wrocławskie wzbogaciło się o nowego wykładowcę pedagogiki i katechetyki. Rozpoczął wówczas – po kilkuletnich studiach na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim – pracę dydaktyczną w formowaniu przyszłych kapłanów wrocławskich ks. Kazimierz Skoczylas. Początkowo wykładał on pedagogikę na kursie trzecim w oparciu o podręcznik pod red. Marii Żebrowskiej *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży* (Warszawa 1980) i historię wychowania

religijnego w oparciu o podręczniki akademickie S. Wołoszyna, S. Kota i L. Kurdybacha oraz katechetykę fundamentalną: wstęp do katechezy, przedmiot i podmiot katechizacji (Chrystus, katecheta, cały Kościół). Na kursie czwartym ks. Skoczylas szczegółowo analizował dydaktykę i metodykę katechetyczną. Kurs piąty i szósty w swoim kształceniu skupiał uwagę na katechetyce szczegółowej i praktycznej. Ks. prof. K. Skoczylas zwracał szczególną uwagę przyszłym kapłanom na dostosowanie treści katechetycznych do poszczególnych stopni rozwoju psychicznego, inicjacji sakramentalno-liturgicznej, a także uwrażliwiał na właściwe nauczanie religii dzieci i młodzieży specjalnej troski³⁹.

3. Praktyki katechetyczno-duszpasterskie

Katechezie nie wystarczy sama znajomość teologii i teoretyczna znajomość stosowania właściwych metod nauczania. Konieczne jest nabywanie praktycznych umiejętności pedagogiczno-katechetycznych przez prowadzenie katechezy w różnych grupach dziecięcych i młodzieżowych, hospitacje katechez i uczestniczenie w innych ćwiczeniach katechetycznych, prowadzonych pod kierownictwem odpowiednio przygotowanych i doświadczonych katechetów. Wymiar praktyczny tego przygotowania jest tu szczególnie ważny, gdyż wprowadza alumna w sztukę prowadzenia katechezy⁴⁰.

W okresie powojennym wrocławscy alumni kursu V prowadzili po jednej katechezie pokazowej w szkole sióstr urszulanek we Wrocławku⁴¹ do roku 1951 (w tym roku szkoła ta została zlikwidowana przez władze komunistyczne). Natomiast od 1951 roku z konieczności ograniczono się do praktyk w ramach nauczania przykościelnego, ale praktyki katechetyczne rozszerzono do dwóch godzin na kursie szóstym dla każdego alumna tegoż kursu⁴².

Ćwiczenia katechetyczne prowadzone pod kierunkiem ks. P. Tomaszewskiego obejmowały dość szeroki zakres. Alumni hospitowali lekcje religii prowadzone przez księży prefektów Wrocławka, prowadzili lekcje religii dla dzieci przedszkolnych. Alumni kursu V i VI przygotowywali i prowadzili po dwie lekcje religii w klasach od I do VI szkoły podstawowej⁴³.

Natomiast od początku roku akademickiego 1970/71, z inspiracji profesora katechetyki ks. Jerzego Bagrowicza, rozszerzono wymiar ćwiczeń katechetycznych dla kursu piątego⁴⁴. Każdy z uczniów tegoż kursu przez cały rok szkolny prowadził zajęcia katechetyczne z grupą młodzieży czy dzieci. Całoroczna praca wynosiła od 25 do 30 godzin lekcyjnych i była prowadzona w wymiarze jednej godziny tygodniowo. Kurs IV przygoto-

wywał tzw. katechezę pokazową. Zajęcia katechetyczne alumni prowadzili w trzech parafiach włocławskich: katedralnej, św. Jana Chrzciciela oraz Zbawiciela.

W latach 1980–1990 liczba parafii we Włocławku zwiększyła się o następnych pięć i alumni zyskali możliwość prowadzenia ćwiczeń katechetycznych we wszystkich ośmiu parafiach włocławskich. Niektórzy alumni, zwłaszcza zaś diakoni, prowadzili w kilku parafiach grupy ministrantów⁴⁵. W ciągu następnych lat liczba parafii, w których alumni prowadzili ćwiczenia katechetyczne, systematycznie wzrastała⁴⁶.

Wraz z powrotem katechizacji do szkół w roku szkolnym 1990/91, zmieniła się również organizacja katechezy. Zlikwidowano katechezę przyparafialną, a przeniesiono ją do szkoły. Odtąd alumni V roku prowadzili przez cały rok – pod kierunkiem prowadzącego ćwiczenia i katechety danej szkoły – zajęcia katechetyczne w wymiarze jednej godziny tygodniowo. Natomiast alumni IV roku hospitolali dwie katechezę i prowadzili katechezę próbną (pokazową) w jednej z klas szkoły podstawowej i średniej⁴⁷.

Zadaniem tak prowadzonych ćwiczeń katechetycznych było sprawdzenie umiejętności prowadzenia nie tylko jednej pokazowej czy próbnej lekcji religii, ale wprowadzenie w umiejętność duszpasterskiego prowadzenia grupy. W ten sposób alumni lepiej mogli poznać psychikę dzieci i ludzi młodych oraz mogli uwrażliwić się na realne potrzeby środowisk katechizowanych. Ćwiczenia katechetyczne miały prowadzić do umiłowania katechizacji i wychowania religijnego, które jest ważnym odcinkiem pracy kapłańskiej.

Praktyka ta była prowadzona w porozumieniu z księżmi proboszczami i wikariuszami wspomnianych wyżej parafii, a później – po 1991 roku – w porozumieniu ze szkolnym katechetą. Oni to na ręce wykładowcy katechetyki – księdza profesora Jerzego Bagrowicza – składali życzliwe uwagi zmierzające do jeszcze większej owocności praktyki i uniknięcia błędów w przyszłości⁴⁸.

Dużą pomocą w nauczaniu religii dzieci i młodzieży oraz w przygotowaniu alumnów do tego rodzaju nauczania była dobrze wyposażona pracownia katechetyczna, która powstała w 1971 r. z inicjatywy ks. J. Bagrowicza. Dysponowała ona bogatym zestawem przeźroczy o różnej tematyce, pozycjami książkowymi, służącymi fachową pomocą w przygotowaniu katechezy, filmami religijnymi, a nade wszystko dużą liczbą egzemplarzy Pisma Świętego. Ponadto w pracowni znajdowały się katechizmy dla dzieci, podręczniki metodyczne dla katechetów, podręczniki do nauki religii dla

dzieci i młodzieży oraz ciągle wzrastająca liczba konspektów katechez, na bieżąco uzupełnianych przez alumnów. Do wyposażenia tej pracowni należały także mapy, ryciny, rzutniki i inne pomoce katechetyczne⁴⁹.

Ogromną rolę w przygotowaniu alumnów do pracy katechetycznej spełniała i nadal spełnia biblioteka seminaryjna z bogato wyposażonym w różne pozycje książkowe działem katechetycznym. To sprawia, że wielu alumnów pisało prace dyplomowe i magisterskie z tej dyscypliny⁵⁰.

4. Kursy i konferencje katechetyczne

Przygotowanie katechetyczne duchowieństwa nie kończyło się z chwilą otrzymania święceń kapłańskich i opuszczenia murów seminarium. Biskupi wrocławscy dążyli do ciągłego podnoszenia poziomu przygotowania katechetycznego kapłanów, poprzez mobilizowanie ich do pogłębiania swej wiedzy teologicznej i pedagogiczno-katechetycznej.

4.1. Kursy

Obowiązkiem duchowieństwa wrocławskiego było uczestniczenie w różnych ogólnopolskich kursach katechetycznych, organizowanych w wielu ośrodkach naukowych w Polsce, które odbywały się zwykle w okresie wakacyjnym⁵¹.

Pierwszym po wojnie takim ośrodkiem był Wrocław, gdzie w dniach 24–27 sierpnia 1948 r. odbył się kurs pedagogiczny dla księży prefektów⁵². Księża w czasie trwania kursu wysłuchali ponad 10 referatów o tematyce dotyczącej wychowania religijnego młodzieży.

W tym samym czasie został zorganizowany kilkudniowy kurs duszpasterski dla duchowieństwa diecezji wrocławskiej. Jednym z tematów było m.in. „Nauczanie religii w parafii”. Kurs ten zorganizował i prowadził ks. Władysław Szafranski⁵³.

Księża wrocławscy uczestniczyli również w kursach organizowanych w ośrodku krakowskim. Należy wspomnieć tu kurs katechetyczny prowadzony w dniach 3–5 sierpnia 1951 r.⁵⁴ W pierwszym dniu omawiano katechizację przykościelną, zaś w drugim i trzecim dyskutowano szczególnie nad duszpasterstwem dzieci i młodzieży⁵⁵.

Ponownie w Krakowie w dniach 25–27 czerwca 1958 r. odbył się ogólnopolski kurs katechetyczny. W pierwszym dniu referaty dotyczyły problematyki seksualizmu wśród dzieci i młodzieży licealnej. Dzień drugi kursu był poświęcony duszpasterstwu dzieci i młodzieży, zaś w dniu ostatnim zostały zreferowane zagadnienia dogmatyki i etyki w szkołach średnich, a także przedstawiono propozycje pomocy dydaktycznych⁵⁶.

W następnym roku (1959), w dniach od 30 czerwca do 2 sierpnia, we Wrocławiu, pod przewodnictwem bp. Piotra Dudźca, jako delegata Komisji Szkolnej Episkopatu Polski, odbył się miesięczny ogólnopolski kurs katechetyczny dla księży⁵⁷. Omawiano postawę kapłana-katechety, problemy religijno-moralne uczniów szkół zasadniczych oraz umiejętność wnikania przez katechetę w sytuacje egzystencjalne młodzieży. W wolnym czasie uczestnicy zwiedzali przygotowaną w katedrze wystawę pomocy katechetycznych.

Dla księży prowadzących nauczanie religii odbył się w 1960 roku diecezjalny kurs katechetyczny we Włocławku. Uczestnicy kursu zostali podzieleni na dwie grupy: pierwsza grupa uczestniczyła w kursie dnia 29 sierpnia we Włocławku, natomiast księża należący do drugiej grupy spotkali się w Kaliszu następnego dnia⁵⁸.

Należy również wspomnieć o wprowadzonych – z zarządzenia biskupa Antoniego Pawłowskiego – egzaminach wikariuszowskich, które dotyczyły głównie troski o większą owocność katechizacji dzieci i młodzieży w diecezji włocławskiej. I tak: pierwszy egzamin obejmował m.in. pedagogikę, a drugi – głównie katechetykę⁵⁹.

Księża, którzy chcieli pogłębić swoją wiedzę z zakresu zagadnień katechetycznych, mieli możliwość studiowania na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim; a od 1975 r. na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, gdzie wprowadzono kurs homiletyczno-katechetyczno-liturgiczny⁶⁰, w którym uczestniczyła zawsze spora grupa księży z diecezji włocławskiej⁶¹.

Ponadto duchowieństwo włocławskie brało udział w różnych ogólnopolskich kursach i sympozjach. Jednym z nich było zorganizowane w dniach 23–31 sierpnia 1983 r. w Gostyniu Poznańskim ogólnopolskie sympozjum katechetyczne, na którym nie zabrakło kapłanów z diecezji włocławskiej⁶².

4.2. Konferencje

Możliwość pogłębienia wiedzy pedagogiczno-katechetycznej przez księży zajmujących się nauką religii stwarzały tzw. konferencje katechetyczne⁶³. Pierwsza po wojnie odbyła się dnia 23 sierpnia 1946 r. w gmachu seminarium duchownego we Włocławku. Cała konferencja poświęcona była problemom nauczania religii w szkołach w pierwszych latach powojennych⁶⁴. W 1947 r. konferencja katechetyczna miała miejsce we Włocławku. Cel tej konferencji był taki sam jak poprzedniej. Po tym roku można zauważyć stopniowy zanik konferencji⁶⁵.

Dopiero w dniach 21–25 listopada 1959 r. odbyły się konferencje rejonowe pod przewodnictwem bp. Franciszka Korszyńskiego⁶⁶. Odtąd

pod koniec każdego roku kalendarzowego w październiku i listopadzie w czterech rejonach diecezji, tj. we Włocławku, Kaliszu, Sieradzu i Kole – w różnych terminach – wszyscy księża katecheci mieli obowiązek uczestnictwa w tych konferencjach⁶⁷.

Konferencja rozpoczynała się modlitwą, po której biskup ordynariusz lub biskup pomocniczy⁶⁸ zapoznawał zebranych z życzeniami i wymogami Stolicy Apostolskiej czy wytycznymi Komisji Katechetycznej Episkopatu Polski – co do sposobu prowadzenia nauczania katechetycznego. Omawiano ważniejsze zadania katechezy związane z duszpasterskim tematem roku, obchodzonymi uroczystościami lub rocznicami w diecezji⁶⁹.

Obok bieżących spraw każda konferencja poświęcona była konkretnym zagadnieniom, czy też nurtującym problemom związanym ściśle z katechizacją. Na konferencje zapraszano zwykle wybitnych znawców zagadnień pedagogiczno-katechetycznych, którzy przedstawiali w gronie zainteresowanych wybrane i opracowane przezeń zagadnienia. Kilkakrotnie w ramach konferencji przeprowadzano katechezy pokazowe z udziałem dzieci i młodzieży⁷⁰.

Zwykle po referacie lub po katechezie pokazowej prelegenci odpowiadali na pytania i wątpliwości stawiane im przez słuchaczy. A następnie dokonywano podsumowania konferencji. Frekwencja księży na tych konferencjach była zawsze duża⁷¹.

Często też referaty na temat katechizacji wygłaszane były na konferencjach księży dziekanów⁷². Referaty głównie dotyczyły organizacji katechizacji w dekanacie, katechizacji dorosłych, jej konieczności i różnorodnej formy jej przepowiadania. Zwykle długa i ożywiona dyskusja uzupełniała wykład – zwłaszcza w zakresie różnorodności sposobów prowadzenia katechizacji dorosłych w parafii⁷³.

Nie bez znaczenia dla przebiegu formacji katechetycznej duchowieństwa pozostawały wykłady na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim⁷⁴. W latach pięćdziesiątych XX wieku w wykładach wzięła udział liczna grupa księży włocławskich. Nie wszystkie spotkania dotyczyły bezpośrednio omawianych tematów nauczania religii, ale poruszane zagadnienia z różnych dyscyplin teologicznych, zapewne przyczyniły się do gruntowniejszego zrozumienia i poznania nauki Chrystusa. To zaś prowadziło do wzrostu poziomu wiedzy religijnej w przekazie katechezy przez kapłanów.

4.3. Kształcenie poseminaryjne

Władza diecezjalna wciąż o ten wzrost poziomu przygotowania katechetycznego kapłanów zabiegała nawet w najtrudniejszych chwilach dla

Kościół w Polsce. Ewidentnym przykładem tej troski jest niewątpliwie powołanie w 1975 roku, w oparciu o współpracę z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, przez bp. Jana Zarębę, tzw. Studium Teologiczno-Pastoralnego przy Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Czas trwania Studium wynosił trzy lata⁷⁵.

Celem tegoż studium była dalsza formacja duchowieństwa w zakresie ascetycznym, intelektualnym oraz pastoralno-katechetycznym. Wśród szeregu dyscyplin wykładano katechetykę. W latach 1975–1983 w tym Studium 134 kapłanów uzyskało stopnie akademickie magistra teologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim⁷⁶. Biskup ordynariusz przekształcił je w 1983 r. w Instytut Teologiczno-Pastoralny.

Umiejętności katechetyczne kapłani powinni także doskonalić przez ustawiczne samokształcenie, wykorzystując do tego zarówno drukowaną fachową literaturę w tym zakresie, jak i poświęcone tematyce katechetycznej strony internetowej.

* * *

Zarządzający diecezją włocławska z wielką starannością zabiegali o należyte przygotowanie pedagogiczno-katechetyczne kapłanów. Troska ta, wzbogacona o elementy pedagogiczne, bardzo wyraźnie ujawniła się w różnych wytycznych wydanych przez biskupów i Diecezjalną Komisję ds. Katechetycznych. Dokumenty, odezwy, prośby, zarządzenia, katechezy pokazowe, a przede wszystkim referaty wygłaszane przy różnych okazjach miały zawsze na uwadze pastoralny cel przygotowania katechetycznego kapłanów oraz miały ułatwić im oddziaływanie wychowawczo-duszpasterskie wśród wiernych.

PRZYPISY

¹ Zob. S. Łabendowicz, *Formacja katechetów w dokumentach Kościoła i literaturze katechetyczno-dydaktycznej po Soborze Watykańskim II*, wyd. 2 popr. i rozsz., Sandomierz 1997.

² Zob. *Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam – Deus scientiarum Dominus – de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiarum rite exsequendam*, „Acta Apostolicae Sedis” (AAS), 23(1931), s. 263–284.

³ J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych w rozwoju historycznym*, w: *Studia katechetyczne*, t. 4, Warszawa 1984, s. 237–238.

⁴ Według *ratio studiorum* odtworzonego przez ks. K. Rulkę – baza komputerowa.

⁵ J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne...*, art. cyt., s. 238.

⁶ Tamże, s. 239.

⁷ Tamże, s. 242.

⁸ *Ratio studiorum w Wyższych Seminarjach Duchownych w Polsce* (1968), s. 5 (mszps).

- ⁹ Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia (1971), s. 4 (mszps).
- ¹⁰ J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne...*, art. cyt., s. 243.
- ¹¹ Tamże.
- ¹² Tamże, s. 244.
- ¹³ Por. J. Pastuszka, *Organizacja studium filozoficznego w naszych seminariach duchownych*, w: *Pamiętnik czwartego Zjazdu [Teologicznego] w Kielcach, 20 IV – 22 IV 1927 roku*, Kielce 1927, s. 69, 75.
- ¹⁴ J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne...*, art. cyt., s. 246.
- ¹⁵ Tamże, s. 247.
- ¹⁶ Ratio institutionis..., poz. cyt., s. 96.
- ¹⁷ Sacra Congregatio pro Clericis, *Directorium catechisticum generale*, AAS, 64(1972), s. 98–176.
- ¹⁸ Zob. O.Z.K. Kacprzak, *Symposium wykładowców katechetyki i pedagogiki w seminariach diecezjalnych i zakonnych w Polsce*, „Collectanea Theologica” (CTh), 44(1974), f. 4, s. 152–156; R. Murawski, *Program wykładów katechetyki w świetle Ogólnego Dyrektorium Katechetycznego*, CTh, 45(1975), f. I, s. 5–18.
- ¹⁹ Zob. J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne...*, art. cyt., s. 248.
- ²⁰ Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce. Tekst uzgodniony z tekstem łacińskim, zaaprobowany przez Kongregację ds. Wychowania Chrześcijańskiego na 6 lat pismem z dnia 10 listopada 1977 roku, s. 78–80 (mszps powiel).
- ²¹ S. Kunowski, *Potrzeby programowe pedagogicznego kształcenia alumnów*, „Ateneum Kapłańskie”, 71(1968), s. 65–76.
- ²² Tamże, s. 75; por. S. Kunowski, *Pedagogika pastoralna w odnowie soborowej*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Lublin 1973, s. 587–596.
- ²³ Ratio institutionis..., poz. cyt., s. 50–52.
- ²⁴ Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce..., poz. cyt., s. 43–45.
- ²⁵ Według *ratio studiorum* odtworzonego przez ks. K. Rulkę – baza komputerowa.
- ²⁶ Zob. *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa 1999, s. 200–210.
- ²⁷ Zob. *Od wieków kształci pasterzy. Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku*, Włocławek 1994, s. 25.
- ²⁸ Studia specjalistyczne z zakresu katechetyki ukończyli: ks. mgr lic. Tadeusz Szczepaniak, ks. mgr lic. Paweł Kacprzak, ks. dr Zbigniew Cabański, ks. dr Piotr Stolecki, ks. dr Marcin Idzikowski, ks. mgr lic. Michał Styczyński.
- ²⁹ Zob. A. Poniński, *Tomaszewski Piotr*, w: *Słownik katechetyków polskich XX wieku*, red. R. Czekalski, Warszawa 2003, s. 255.
- ³⁰ Zob. A. Poniński, *Bagrowicz Jerzy*, w: *Słownik katechetyków polskich XX wieku*, dz. cyt., s. 12–14. Ks. prof. dr hab. Jerzy Bagrowicz jest jednym z czołowych profesorów i specjalistów z dziedziny katechetyki w Polsce. Był założycielem i pierwszym dziekanem Wydziału Teologicznego UMK w Toruniu, prowadzi wykłady z zakresu pedagogiki chrześcijańskiej, jest autorem kilku pozycji i wielu artykułów naukowych dotyczących problemów pedagogiki, katechetyki i edukacji religijnej.
- ³¹ Zob. *Od wieków kształci pasterzy*, dz. cyt., s. 70. Ks. dr hab. Kazimierz Skoczylas jest dyrektorem Wydziału Katechetycznego Kurii Diecezjalnej we Włocławku i dyrektorem Studium Teologii we Włocławku przy Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, Sekcja św. Jana Chrzciciela. Specjalizuje się w problemach edukacyjnych młodzieży. W 2011 r. obronił rozprawę habilitacyjną *Wartości młodych katolików regionu konińskiego*, Toruń 2011.
- ³² Ponadto specjalizację katechetyczną studiowali: na Akademii Teologii Katolickiej ks. Grzegorz Zieliński, ks. Tadeusz Miłek i ks. Zbigniew Cabański, a także ks. Piotr Stolecki na KUL (2000–2005).
- ³³ K. Skoczylas, *Wykładowcy pedagogiki i katechetyki (od 1945 r.)*, w: *425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Profesorowie i moderatorzy XX wieku*, Włocławek 1997, s. 53.
- ³⁴ P. Tomaszewski, *Pedagogika*, Włocławek [b.r.w.]; tenże, *Dydaktyka*, Włocławek [b.r.w.].

- ³⁵ Opinia ks. Jerzego Bagrowicza, 21 II 2012 r.
- ³⁶ Jedna z takich katechez została opublikowana drukiem – *O mistycznym Ciele Chrystusa*, „Katecheta”, 9(1965), s. 85–88.
- ³⁷ Na podstawie relacji ks. J. Bagrowicza, 21 II 2012 r.
- ³⁸ Zob. I. Werbiński, *Jubileusz 65-lecia urodzin ks. prof. Jerzego Bagrowicza*, <http://glos.umk.pl/2003/07/jubileusz/>.
- ³⁹ Własne doświadczenie autora niniejszego artykułu.
- ⁴⁰ Zob. M. Banaszak, *Pastoralna formacja kleryków*, „Homo Dei” (HD), 27(1968), s. 145–149; S. Wójtowicz, *Praktyka duszpasterska kleryków*, HD, 29(1970), s. 10–17.
- ⁴¹ Por. *Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” (KDWi), 31(1948), s. 176.
- ⁴² Por. *Sprawozdanie roczne*, KDWi, 45(1962), s. 260; *Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego*, KDWi, 53(1970), s. 260.
- ⁴³ Por. *Sprawozdanie roczne z działalności Seminarium Duchownego we Włocławku w roku akademickim 1962/63* (mszps w archiwum WSD Włocławek); K. Skoczylas, *Wykładowcy pedagogiki i katechetyki (od 1945 r.)*, art. cyt., s. 56.
- ⁴⁴ Przez wiele lat ćwiczenia te prowadził osobiście ks. J. Bagrowicz, następnie w latach 1987–1994 ks. Paweł Kacprzak, w latach 1990–1991 ks. Wojciech Chuchala, a od 1994 r. ks. Kazimierz Skoczylas.
- ⁴⁵ Por. *Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego*, KDWi, 63(1980), s. 134.
- ⁴⁶ Były to parafie poza Włocławkiem: Kłóbka, Smólnik, Smiłowice, Wieniec, Szpetal Górny i inne; zob. tamże.
- ⁴⁷ Por. *Sprawozdanie z działalności Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku w roku akademickim 1991/92*, KDWi, 75(1992), s. 159–171.
- ⁴⁸ Por. *Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego*, KDWi, 54(1971), s. 250.
- ⁴⁹ Por. *Sprawozdania z działalności Seminarium Duchownego*, KDWi, 56(1973), s. 180; KDWi, 57(1974), s. 226; KDWi, 59(1976), s. 228; KDWi, 63(1980), s. 134.
- ⁵⁰ Por. *Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego*, KDWi, 48(1962), s. 208; KDWi, 51(1968), s. 208; KDWi, 53(1970), s. 264; KDWi, 63(1980), s. 134.
- ⁵¹ Por. Archiwum Kurii Diecezjalnej Włocławskiej (AKDWi), Teczki katechetyczne.
- ⁵² Por. *Program Kursu Pedagogicznego dla księży prefektów*, KDWi, 81(1948), s. 174.
- ⁵³ Zob. *Kurs Duszpasterski dla Duchowieństwa*, KDWi, 42(1948), s. 131.
- ⁵⁴ Por. AKDWi, Wiadomości Duszpasterskie, sygn. 1461/51.
- ⁵⁵ Por. tamże.
- ⁵⁶ Por. *Ogólnopolski Kurs Katechetyczny dla Księża*, KDWi, 41(1958), s. 15.
- ⁵⁷ Por. *Ogólnopolski Kurs Katechetyczny dla Księża we Wrocławiu*, KDWi, 42(1959), s. 314–316.
- ⁵⁸ Zob. *Z Konferencji Księża Dziekanów*, KDWi, 54(1960), s. 25–26.
- ⁵⁹ Por. *Egzaminy wikariuszowskie*, KDWi, 45(1962), s. 75, 78–79.
- ⁶⁰ Por. *Czwarty Okólnik Kurii Diecezjalnej*, KDWi, 58(1975), s. 254.
- ⁶¹ Por. tamże: Kuria Diecezjalna zachęcała, aby przynajmniej jeden ksiądz z dekanatu wziął udział w tym kursie.
- ⁶² Por. *Rejonowe konferencje katechetyczne w diecezji*, KDWi, 66(1983), s. 238.
- ⁶³ Bardzo często określana przez duchowieństwo jako „zjazd katechetów”.
- ⁶⁴ Por. *Z referatu szkolnego*, KDWi, 29(1946), s. 108.
- ⁶⁵ Trudno jest ustalić przyczyny tego stanu rzeczy. Na pewno istotną przyczyną zaniku konferencji mogły być złe stosunki Kościoła z rządem.
- ⁶⁶ Por. *Konferencje rejonowe*, KDWi, 43(1960), s. 23, 394.
- ⁶⁷ Zob. tamże.
- ⁶⁸ Biskupi pomocniczy brali udział w konferencjach katechetycznych organizowanych w tych miejscowościach, do których biskup ordynariusz nie mógł osobiście przybyć. I tak np. za bp. A. Pawłowskiego konferencjom przewodniczył bp F. Korszyński; zaś za bp. J. Zarębę – konferencjom przewodniczyli: bp K. Majdański lub bp C. Lewandowski, a po 1981 r. również bp R. Andrzejewski; podobnie było za bp. H. Muszyńskiego i bp. B. Dembowskiego.

⁶⁹ Por. *Rejonowe Konferencje Katechetyczne*, KDWi, 47(1964), s. 277–278; KDWi, 61(1978), s. 81; KDWi, 62(1979), s. 77; KDWi, 63(1980), s. 272; KDWi, 65(1982), s. 227; KDWi, 66(1983), s. 238.

⁷⁰ Por. *Rejonowe Konferencje Katechetyczne*, KDWi, 43(1960), s. 23, 394; KDWi, 47(1964), s. 277–278; KDWi, 55(1976), s. 234; KDWi, 60(1977), s. 218–219; KDWi, 61(1978), s. 181–182; KDWi, 64(1981), s. 239–240; KDWi, 66(1983), s. 238–239; KDWi, 67(1984), s. 221; KDWi, 68(1985), s. 259; KDWi, 69(1986), s. 223; KDWi, 70(1987), s. 271; KDWi, 73(1990), s. 221.

⁷¹ Np. w 1976 roku brało udział 400 kapłanów, a w 1977 roku – blisko 500 kapłanów.

⁷² Np. *Z Konferencji Księży Dziekanów z dn. 24 II 1976 r.*, KDWi, 59(1976), s. 83–86.

⁷³ Por. tamże.

⁷⁴ Por. AKDWi, *Zarządzenia i Komunikaty 1953–1956*; KDWi, 32(1959), s. 157.

⁷⁵ Por. J. Z a r ę b a, *Dekret ustanawiający Studium Teologiczno-Pastoralne (STP)*, KDWi, 59(1976), s. 278.

⁷⁶ Zob. t e n ż e, *Dekret ustanawiający Instytut Teologiczno-Pastoralny (ITP)*, KDWi, 66(1983), s. 200.